

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Hallaryds kyrka

Hallaryds socken i Älmhults kommun
Kronobergs län

Smålands museum
David Fuchs

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Hallaryds kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Kortfattad historisk beskrivning

Sockennamnet Hallaryd omnämns för första gången i skriftliga källor omkring år 1500, närmare bestämt i Arvid Trolles jordebok. Stavningen Hallaryd är sedan första förekomsten oförändrad. Hallaryds nuvarande kyrka är den tredje i ordningen som man med säkerhet känner till. Den uppfördes mellan åren 1862-63 efter ritningar av Ludvig Hedin och ersatte då en träkyrka, som låg några tiotal meter längre söder ut. Denna byggdes i sin tur på 1570-talet som ersättning för en tidigare kyrka vilken brändes av danskarna 1567. Några skriftliga belägg för en medeltida kyrka i Hallaryd finns inte men enligt sägnen skall en kyrka i någon form ha funnits i trakten sedan 1200-talet. Beslut om att låta uppföra den nuvarande kyrkan togs 1850 och invigningen skedde 23 september 1866 av biskop H. G. Hultman. Kyrkan är belägen på en höjd strax intill en trevägskorsning med Delary i norr, Loshult i öster och Markaryd i väster. I söder nedanför den allékantade kyrkbacken ligger sockenstugan och i väster ligger prästgården. Kyrkan och den i terrängen lägre belägna äldre kyrkogården skiljdes tidigare åt av vägen till Delary. Under 1800-talets senare hälft drogs vägen om, från att ha löpt utmed kyrkans södra långsida till dagens sträckning väster om kyrkan och man erhöll på så vis en sammanhållen kyrkogård.

Exteriör

Hallaryds kyrka är i planen uppförd som en rektangulär treskeppig hallkyrka med en utbyggd halvrund sakristia i öster och ett kvadratisk torn i väster. Murarna är uppförda i sten och vitkalkade. Utvändigt är kyrkan spritputsad med slätputsade fönsteromfattningar och hörnband. Invändigt är väggarna slätputsade. Sockeln, även den spritputsad, är avfärgad i en gråbrun kulör. Tornet har en mjukt avrundad kopparklädd huv och ett tornur med urtavlor i alla väderstreck. Det är försett med en öppen oktagonal lanternin vars tak bärs upp av åtta rödmålade träpelare vilka nedtill förenas av ett smidesstaket och upptill medelst rundbågar. På lanterninens fyra gavelspetsar sitter det små kopparklädda kors och överst på taket en förgylld kula vilken bär upp ett stort kopparklätt kors.

Kyrkans tornentré markeras av ett utskjutande porthus i nyklassicerande formspråk med valvbåge, pilastrar och en överliggande fronton. Ovan kyrkporten sitter en inmurad rektangulär platta av järn på vilken det står skrivet ”HALLARYDS KYRKA UPPFÖRD UNDER CARL XV:S 2: DRA OCH 3:DIE REGERINGS ÅR 1862 OCH 63 DAVIDS PSALM 84 v.v. 2.8. SDG”. Även entréerna i norr och söder markeras av utskjutande porthus, i stilen överensstämmande med tornentrén. Vid norra sidoentrén har man anordnat en handikappramp i galvaniserat järn. Samtliga portar utgörs av kraftigt utförda dubbeldörrar med fyra fönsterspeglar i var dörr vilka målats i en mörkbrun, på gränsen till svart, kulör. Trapporna är av natursten och försedda med enkla smidesräcken.

Kyrkans långsidor är vardera försedda med sex, rikligt spröjsade, högresta, bågvalvda fyllufts-fönster. Fönstren sitter en aning indragna i fasaden med solbänkar täckta av kopparplåt. Över kyrkans ingångar i norr, söder och väster sitter det lunettfönster och på tornet, i höjd med andra avsatsen, tre runda fönster. Samtliga fönster är målade i en ljus grågrön kulör. Fönstren i långhuset har på senare år, ur värmeisolerings synpunkt, kompletterats med innerbågar.

Kyrkan har ett kopparklätt sadeltak försett med ståldrännor. Stuprören, även de utförda i koppar, mynnar vid marken ovanför nedgrävda dräneringsrör av cement vilka försetts med gjutjärngaller. Vid stuprörens nedre väggfäste ansluter kyrkans åskledare. Under takfoten på långhuset och runt absiden löper ett slätputsat, rikt profilerat, listverk. Mitt på absiden finns en

entré till sakristian. I nordöstra hörnet där långhus och sakristia möts finns en kopparklädd nedgång till kyrkans pannrum. Skorstenen mynnar vid nocken på långhusets östra gavelspets. Ursprungligen var kyrkans tak spånklätt men redan 1897 byttes den ursprungliga taktäckningen ut mot en svartmålad galvaniserad järnplåt. Vid en renovering 1960 ersattes järnplåten av dagens koppartäckning.

Kyrkogården omger kyrkan men har sin huvudsakliga utbredning åt söder. I söder delas kyrkogården i tre avsatser, den översta, vilken omger kyrkan, skiljs från den mellersta med en två och en halv meter hög lodrät stensatt mur. Mellersta avsatsen är bara sju meter bred och har endast ett fåtal gravar. Den nedersta kyrkogården, vilken till största del omfattas av det område vilket tidigare utgjorde den gamla kyrkogården, ligger ytterligare två och en halv meter lägre i terrängen. Tillsammans bildar de tre etagerarna en regelbunden rektangulär form. Från södra kyrkporten löper en bred sluttande gång fram till två kraftiga naturstenstrappor vilka förbinder de tre planen med varandra. Den gamla kyrkogården delas av grusgångarna in i fyra kvarter där gravarna är ordnade i rätta linjer. Hela kyrkogården omges av en kallmurad stenmur med ett flertal dubbelportar försedda med smidesgrindar. Huvudentrén i väster flankeras av två grova stenpelare vilka kröns av varsin lanterna i svart smide. Utanför muren står en krans av lövträd vilken till övervägande del utgörs av lönn, på den övre kyrkogården med en inblandning av björk. Utmed östra muren på nedersta kyrkogården står ett flertal gravstenar lutade vilka avlägsnats från kyrkogården då gravrätten upphört. Rakt norr om kyrkan i anslutning till parkeringen ligger bårhuset.

Exteriört har Hallaryds kyrka inte varit föremål för några mer genomgripande förändringar utan mer varit föremål för ett kontinuerligt underhåll.

1937 utarbetade Paul Boberg ett förslag till utvändig renovering. I samband med denna gjordes en ny strykning med svart färg på tornets plåttak. Rötskadat virke på kyrkans lanternin byttes ut och den tidigare barriären, utförd i trä, ersattes med en järnbarriär. Dessutom förgylldes tornspiran d.v.s. kulan och korset. Korsen av galvaniserad plåt på sidoingångarnas porthus renoverades och avrinningen från kyrkans stuprör anslöts till ett markavlopp. Samtliga solbänkar täcktes med kopparplåt och avtäckningsplåtarna över sidoingångarna utfördes i koppar. Yttertrapporna lades om och putsen på ytterväggarna lagades och avfärgades på nytt med kalkfärg. Man såg även till att förbättra bottenbjälklagets ventilation vilken varit bristfällig.

1956 låter man uppföra ett bårhus av huggen granit i nordvästra hörnet på den nedre kyrkogården. 1990 ersattes detta med dagens vitputsade bårhus vilket placerades strax norr om kyrkan i anslutning till parkeringsplatsen. När kyrkan kontaktade länsstyrelsen för tillstånd att riva det gamla bårhuset påtalade de att bårhuset var uppfört med material av mycket hög klass och utfört med höga konstnärliga kvalitéer. Bårhuset var dock i så dålig kondition att något bevarande för andra ändamål inte ansågs möjligt. Församlingen beslutade sig därför att bevara dörren och dess omfattning i huggen granit och återanvända dessa vid nybyggnationen.

1960 lades kyrkans tak om och den tidigare täckningen med svartmålad galvaniserad plåt ersattes med dagens koppartak.

1983 sker en ny utvändig renovering. Tornet vilket tidigare putsas om med en kc-puts och kalkavfärgats flagnar nu betänkligt och får rengöras och avfärgas sedan med KEIM silikatfärg. Träpanelen på lanterninen är rötskadad och man byter ut skadade delar och

förbättrar konstruktionens ventilation. Taket på tornets nedre del, vilket har kvar sin äldre galvaniserade plåtbeklädnad, förses med nytt taksvall och täcks med kopparplåt.

Vid renoveringen ser man även över kyrkans fönster, dörrar, ljudluckor, urtavlor och texttavlan ovan entrén vilka är i behov av underhåll.

Sidoentréernas portar har vid något tillfälle klätts in med en board vilken håller kvar fukten i träet. Denna avlägsnas och de underliggande speglarna återställs. Dessutom ser man till att komplettera tätningen kring fönster och dörrar för att ytterligare förhindra drag. Kyrkans vindsutrymme har vid flertalet tillfällen varit föremål för isoleringsåtgärder. Dessa synas och förbättras samtidigt som man ser till att förbättra ventilationen på vinden vilken konstaterats bristfällig. Åtgärder vidtas också för att förbättra kyrkans vattenavrinning. Det sker en justering av marken runt kyrkan vilken lutar in mot muren. De stuprör vilka inte tidigare anslutits till den befintliga markledningen kopplas på. En översyn av kyrkans åskledaranläggning uppvisar brister vilka rättas till.

Interiör

I vapenhuset på ömse sidor om entrén leder inklädda trätrappor upp till tornets första avsats från vilken man antingen kan komma vidare upp i tornet eller via två dörrar komma till orgelläktaren. Golvet i vapenhuset är belagt med slipade kalkstensplattor. På andra avsatsen i tornet har man samlat en del kyrkliga inventarier såsom äldre ljushållare samt dragmallarna vilka använts till kyrkans putsade listverk.

Dörrarna in till långhuset samt entréerna i norr och söder har försetts med vindfång. Innanför långhusets dörrar finns en trappa vilken leder upp till orgelläktarens norra sida. Utrymmet under läktarens norra och södra del har byggts in och rymmer idag en handikapptolett, vaktmästarutrymmen, två kapprum samt ett förberedelserum. Läktaren bärs upp av sex stycken runda pelare målade i en brun kulör med krön i rött och guld. Läktarbarriärens speglar är marmorerade och ramas in av ett kraftigt listverk. Bänkarna på läktarens norra sida har avlägsnats och ersatts med lösa stolar och golvet täckts med en grön heltäckningsmatta. På den södra sidan är bänkarna orörda och här har man också lämnat det gamla skurade trägolvet synligt. Orgelfasaden är ursprunglig från 1880 och byggdes av C. Elfström i Ljungby.

Invändigt mäter kyrkan 32 meter på längden och 16 ½ meter på bredden med en sidohöjd på 6 ½ meter. Långhusets mitt- och sidoskepp skiljs åt av två pelarrader. Bänkarna delas genom mittgången och tvärgången in i fyra kvarter med sju bänkrader i de båda främre kvarteren och nio i de bakre. Ytterligare två bänkar finns vid vardera av korets sidoväggar. I den södra korbänken finns inte längre något sittutrymme då man valt att nyttja detta utrymme för installationen av den digitala kororgelns högtalare. Bänkarna är målade i en ljusbrun kulör med marmorerade speglar omgivna av en förgylld ram.

Tio tunna pelare med enkelt utformade kapital bär upp kyrkans gråvita tunnvalv utav kilsågade bräder. Vid den andra pelaren på norrsidan, från koret räknat, har man placerat predikstolen med tillhörande ljudtak. Dekoren i speglarna utgörs av korset, ankaret, törnekronan, lagens tavlor med tvärträ över samt två korsställda nycklar. I mötet mellan innerväggen och sidoskeppens plana tak löper ett kraftigt marmorerat listverk.

Sakristian är skiljd från långhuset genom en murad vägg vilken går upp till takvalvet. Två dörrar, en på var sida om altaret leder in till sakristian. På korväggen vid sidan om dörrarna har man placerat psalmtavlorna. I den nisch som altarinramningen skapar finns en

altarmålning på duk av konstnären David Ralson från 1975. Målningen täcker in ytan mellan de två inre kolonnerna och är avrundad upptill. Tavlan visar ett flertal motiv föreställande Jesu vid 12 års ålder i templet, Jesu verksamhet och hur han helade människor från synd, sjukdom och död, Jesus och äktenskapsbryterskan, den förlorade sonen, den lame vid Betesda och Jesus som uppväcker Lasarus från döden. Ovanför korsets tvärbalk illustreras den uppståndne Kristus i sin himmelska härlighet omgärdad av de fyra evangelistsymbolerna. En aning inskjutet i nischen står altaret vilket pryds av en sjuarmad ljusstake. I nordvästra delen av koret står kyrkans dopfunt utförd i ek, vilken tillkom 1911.

Interiört har Hallaryds kyrka varit föremål för två mer omfattande renoveringar. Den första skedde 1937 utifrån ett förslag framtaget av arkitekten Paul Boberg. I samband med denna renovering fick kyrkan ett nytt värmesystem baserat på lågtrycksånga. Under koret inrättades ett pannrum med vedpanna. Nedgången placerades vid kyrkans nordöstra hörn i mötet mellan långhus och absid. Golvet i långhuset bröts upp för att möjliggöra framdragningen av ångledningar till radiatorerna, vilka placerades under fönstren utmed långhusets väggar. Golvbjälklaget justerades och det uppbrutna golvet lades tillbaka. I bänkkvarteren lades, av värmeisolerings skull, ett nytt golv ovanpå det befintliga. Trägolvet i vapenhuset ersattes med ett golv av slipad kalksten. Samtliga ingångar försågs med vindfång och fönstren kompletterades med innerbågar. Bänkarna byggdes om för att öka sittkomforten och korplanet utvidgades. Kyrkorummets innertak isolerades. Det skedde också installation av elektrisk belysning utifrån ett förslag framtaget av ingenjör Gustav Svensson i Växjö. Målningarna på korväggen vid sidan om ingångarna till sakristian avlägsnades och hela kyrkans målades om.

1977 sker den andra stora renoveringen i Hallaryds kyrka. Denna gång utifrån ett förslag utarbetat av Hans Lindén. I samband med denna renovering tillkommer läktarunderbyggnaderna i norr och söder vilka skall inrymma en toalett, ett vaktmästarrum samt ett förberedelserum för vigslar och barndop samt två kapprum. Man inrättar också en toalett i sakristian. Då församlingen framför önskemål om en uppgång till läktaren inifrån kyrkorummet istället för de branta och obekväma trapporna i vapenhuset anordnas en sådan under läktaren i kyrkorummets nordvästra hörn. Altarringen kortas av samt målas och förses med nytt tyg. Även altaramfattningen får en ny färgsättning. Golvet vid altaret sänks så det hamnar i nivå med det befintliga korgolvet och podiet framför altaret förses med ett nytt steg. Kyrkans belysning kompletteras med sex nya ljuskronor vilka hängs upp i sidoskeppens bjälkar. Kyrkans målas om interiört med ny färgsättning. Den befintliga inredningen går huvudsakligen i en grå ton med marmorerade speglar, bänkinredningen får nu en mörkare färgsättning i en ljus rödbrun kulör.

Inventarier

I samband med uppförandet av den nuvarande kyrkan i Hallaryd såldes en hel del av den äldre kyrkans inventarier för att på så vis få in pengar till tillslutförandet av den nya kyrkan. En del av dessa inventarier finns idag i Forsbacka kyrka, belägen strax sydväst om Gävle. Här återfinns bland annat predikstolen från 1731, läktartavlorna, två av nummertavlorna samt två träskulpturer från 1700-talet.

Kyrkans viktigare inventarier utgörs idag av: Två äldre mässhakar ev. från 1600-talet, kyrkklockor från 1631 och 1697, kollektåv troligen från 1700-talet, dopskål av mässing från 1741, patén från 1768, sockenbudstyg från 1768, ljusstakar från 1770, kalk från 1863, kalkduk från 1868 samt ljuskronor från 1860-talet.

Kulturhistorisk bedömning

Nyklassicismen kännetecknas inom arkitekturen av en strävan att efterlikna den klassiska stilen i antikens Rom. Utmärkande drag är bruket av kolonner, pilastrar, friser och klassiska dekorornament. Färgsättningen har skett i ljusa kulörer med ett fåtal strama dekorationer samt bruket av skuggverkan för att teckna detaljer och listverk. Entrén försågs ofta med en tung omfattning och kraftiga pardörrar av trä.

Exteriört utgör Hallaryds kyrka med sina kraftigt utformade porthus, högresta bågvalvda fönsteröppningar och tornets säregna öppna oktagonala lanternin en spännande och förhållandevis välbevarad representant för de nyklassicistiska kyrkorna. Den förändring som framförallt påverkat upplevelsen av exteriören är bytet av taktäckningsmaterial från den ursprungliga spånbeklädnaden till dagens kopparplåt.

I interiören har det skett åtskilliga förändringar såväl utifrån estetiska som liturgiska krav. Vid en jämförelse mellan två fotografier tagna före och efter 1937 års renovering kan man dels skönja en önskan att skala av kyrkans interiöra dekor och dels ett försök att skapa ett rum med en mer intim karaktär. Trots dagens lite mörkare färgställning upplevs kyrkorummet ljust och spatiöst. Den ursprungliga inredningen med orgelfasaden, altaromfattningen utformad med pilastrar och trekantsgavel och predikstolen utgör tillsammans en enhet vilken starkt bidrar till att vidmakthålla kyrkans nyklassicistiska prägel. Utformningen av kyrkans läktarunderbyggnader, där mittpartiet lämnats orört, är en fördelaktig lösning vilken medfört att man till stor del kunnat bevara kyrkans luftiga rumskänsla. Antalet bänkar har genom åren reducerats kraftigt men förändringarna har skett med ett bibehållande av kyrkorummets symmetri och harmoniska proportioner.

Vid framtida renoveringar och önskemål om förändringar är det av vikt att hänsyn tas till kyrkans nyklassicistiska stildrag. Vid en eventuell framtida förändring av kyrkans färgsättning skulle ett val av ljusare nyanser, mer likt ursprunget, ytterligare kunna förstärka interiörens nyklassicistiska karaktär.

Tillsammans med sockenstugan och prästgården utgör kyrkan och kyrkogården en värdefull kulturmiljö. Kyrkogårdens speciella utformning med gravplatser i tre etager är något man bör värna vid framtida förändringar. Likaså bör trädföryngringen ske med hänsyn till nuvarande placering och träslag.

Händelseregister

Ca 1500	-	Hallaryd omnämns för första gången i skriftliga källor
1862-63	-	Kyrkan uppförs efter ritningar av Ludvig Hedin
1866	-	Kyrkan invigs av biskop H. G. Hultman
1880	-	Kyrkan målas
	-	Orgeln byggd av C. Elfström i Ljungby
1890	-	Installation av värmeugnar
1897	-	Takbeläggnings byts från spån till järnplåt
1911	-	Dopfont av ek

- 1915 - Kyrkan får tillsänkt sig ett tornur av lantbrukaren Johan Magnusson i Hallaböke
- 1917 - Trappor av huggen sten anläggs i söder från kyrkan till den nedre kyrkogården
- 1937 - Exteriör och interiör renovering(arkitekt Paul Boberg)
- Tornets plåttak målas om
 - Lanterninen repareras, barriären av trä byts ut mot en utförd i smide
 - Tornspiran förgylls
 - Porthuskorsen renoveras
 - Stuprören ansluts till markavlopp
 - Solbänkar och avtäckningsplåtar utförs i kopparplåt
 - Yttertrapporna läggs om
 - Ytterväggarnas puts lagas och kalkavfärgas på nytt
 - Förbättring av bottenbjälklagets ventilation
 - Nytt värmesystem med lågtrycksånga
 - Pannrum anläggs under koret
 - Vapenhuset förses med kalkstensgolv
 - Ingångar förses med vindfång
 - Fönstren kompletteras med innerbågar
 - Bänkinredningen byggs om
 - Korplanet utökas
 - Innertaket isoleras
 - Elektriska installationer, belysning
 - Korväggens målningar förändras
- 1947 - Ämneslärare Anton Sonnerup skänker en tavla i ek där han skurit in namnen på de tjänstgörande kyrkoherdarna en s.k. prästlängd eller Series Pastorum
- 1952 - Altaret förses med triumfkrucifix
- 1953 - Kyrkogården får en vattenanläggning
- 1956 - Uppförande av bårhus i nordvästra hörnet på den nedre kyrkogården
- 1960 - Kyrkan får kopparkors
- 1963 - Vindfång vid södra och norra ingångarna
- 1964 - Saneringsarbeten efter angrepp av strimmig trägnagare på orgelpipor och läktarvägg
- 1967 - Reparation av kyrkans lanternin som får ett nytt tak av kopparplåt, och nytt guldförgyllt kopparkors, Lanterninen målas i en rödbrun kulör
Arbetet utförs av G. Johansson och B. Felt
- 1970 - Avlägsnar de två bakre bänkraderna
- 1970 - Utvändig renovering
- Omputsning av tornet med KC-bruk
 - Ny heltäckningsmatta i sakristian och långhuset

- 1973 - Restaurering av orgeln av J. Künkels orgelverkstad AB
- 1975 - Ny altarmålning på duk av David Ralson
- 1977 - Interiör renovering (arkitekt Hans Lindén)
- Trappa till läktaren från kyrkorummet
- Inbyggnader under läktaren för toalett, två kapprum, vaktmästarrum samt förberedelserum
- Bakre bänkkvarteren reduceras till nio bänkar var sida mittgången
- Golvet vid altaret sänks
- Altaromfattningen målas om
- Altarringen kortas av, görs öppen och förses med nytt tyg
- Befintliga takkronor kompletteras med sex nya armaturer.
- Toalett anordnas i sakristian
- Nya skåp byggs i sakristian med bevarande av de gamla fronterna
- 1978 - Kyrkan målas om invändigt
- 1981 - Dokumentation och märkning av kyrkans inventarier
- 1983 - Utvändig renovering
- Avlägsnar flagnad kalkfärg från tornet avfärgar med KEIM-silikatfärg
- Långhusets gavlar putslagas och kalkavfärgas
- Tornets nedre tak, av galvaniserad plåt, byts ut mot kopparplåt
- Lanterninens träpanel repareras och ventilationen förbättras
- Stuprör och hängrännor ses över
- Åskledaranläggningen förbättras
- Allmänt underhåll av kyrkans fönster, dörrar, ljudluckor, urtavlor samt texttavlan ovan huvudentrén
- Påspikad board avlägsnas från sidoentréernas portar
- Bjälklaget isoleras
- 1990 - Uppförande av nytt bårhus efter ritningar av Sven Gunnar Aronsson
- Oljeanläggning installeras
- En klotformad ljusbärare införskaffas
- 1999 - Kyrkan får en digital kororgel